

Egy új Karinthy kép felé

A bevezetőben a címhez fűznék megjegyzéseket, az első a beharangozott Karinthy-kép újszerűségére vonatkozik. Ezen mindössze egy újabbat értek, egyet a lehetségesek közül. Másodikként az irányhatározóval foglalkozom. Ez a beszélő helye s egyben megjelenülésének módja. Mint viszonyfogalom nem rendelkezik meghatározott jelentéssel, azaz a beszélő az elmozdulásban van. Lássuk, honnan, merre.

A Karinthy-szöveg monologikusként mutatta fel azt a megközelítésmódot, amelyet rákérdezés nélkül, adottként vettem át (a pozitivizmus történetiség-felfogásának és a műimmanens értelmezésnek egy nem szerencsés keverékére gondolok). Ezek után megkeverülhetetlennek tűnik, hogy a lehetőség szerint adott diskurzusok szövevényében a magam horizontját körvonalazzam. Mindezt azért, hogy azután párbeszédbe bocsátkozván a szövegekkel, az ebben a horizontban megmutatkozó irodalomértés hazárdírozhassa önnön létét.

A Karinthy recepció számomra hozzáférhető anyaga konszenzusra jut abban, hogy a Karinthy-fenomén problematikus. Ha tipizálom az erre adott befogadói válaszokat, két alternatívát lehet elkülönítenem. Egyik esetben ez az egyébként meglehetősen ködös terminus a távolítást szolgálja, mintegy visszaruházzván a felelősséget post mortem a szerzőre. A gesztus a magyar kritikai tudat működése vonatkozásában jelentéssel. Szilágyi Márton gondolatára szeretnék utalni, aki szerint ebben a berekben még mindig nincs státusza az önmagára reflektálásnak.

Másik alternatívaként e problémát a kritika feladata megoldani. A feladat a kritikai diskurzus kifejeződés szintjén úgy merül fel, mint ami a szerző érdekeit szolgálja. A töredékesség és ennek vari-

ációi, a befejezetlenség, kidolgozatlanság, félbehagyottság terminusait idézném fel. A szerző már nem töltheti ki a réseket, nem fogja megírni a nagy összefoglalót, így csonkaságra van kárhozthatva, ha az utókor ezt nem vállalja fel. Valamiféle visszavetített, rejtett legitimizálás zajlik tehát, s felfüggesztődik az a vonatkozás, amely a megértő érdekszférájához kötné a feladatot, annak önmegértése lehetőségeként. Feltevésem szerint, és meglehetősen elnagyoltan ez azt jelentené, hogy a töredékesség, a hiány elsődlegesen axiológiai felhangok nélkül, mint a poétikai megformáltság ténye kerülne a megértés horizontjába.

A számomra autentikusként tételeződő kérdés mármost az alkotói önreflexió és az írói szerepfelfogás vagy felfogások viszonyára vonatkozik, azaz a szövegekben megmutatkozó szubjektumok modalitásait érinti. Kérdés számomra, hogy csak poétikai modalitásról van-e szó, vagy valami másról is. A szerepfogalom kérdésköre, a tematizáltság szintjén legalábbis, visszatérő motívuma Karinthy műveinek. E kategóriát mint az éntételezés egy fogalmilag is megragadható formáját tartja számon a szociálpszichológiai szakirodalom. A továbbiakban Goffmann meghatározását szeretném fölidézni, ez így szól: „a szerep az a tevékenység, melyet bizonyos helyzetű ember akkor végezne, ha kizárólag a helyzetéből adódó normatív követelmények alapján kellene cselekednie. Ha ezt az implikációra épülő kijelentés-szerkezetet az irodalomelmélet kontextusában hozom szóba, akkor afelől kellene döntenem, hogy mi tekinthető e vendégkörnyezetben szerepmegvalósító cselekedetnek. Továbbgondolhatónak tűnik az austini beszédaktuselmélet, valamint Kulcsár Szabónak az a kísérlete, mely a monográfia műfajából vezeti le a szerző köztes státuszának téziséét. Ez lehetőséget ad számára ama kérdés megfogalmazására, hogy a kulturális és irodalmi jelhasználat szabályrendszerei, eltérő változatai, illetve érvényesülési lehetőségei milyen mozgástérben teszik lehetővé az írói szerepfelfogás formálását, egyénítését és legitimációját.

Második nekifutásban az önértelmezéshez, implicite a szereplehetőségekhez való viszonyt a kulturális kontextusba ágyazottan vizsgálom. E kulturális kontextust mint olyat gondolom el, amely, a szöveghez hasonlóan a használatban létezik, vagyis akkor van, ha olvassák. A használat módja adott gondolkodástörténeti korszak megismerési stratégiáit nyilvánítja meg, s ez megfelelő diskurzusformában ölt szövegtestet. Egyfajta időhasználatról van szó,

amennyiben a korküszöbök ennek alakulása mentén tapinthatók ki. A diskurzusforma implikálja a hatalom bizonyos aspektusát az állandósult használati módokban. Tipikus formái önigazoló jellegűek. A korábban jelzett Karinthy-problematizálás rejtett szemrehányása és korrekciós kényszere mellé azzal a feltételezéssel lépek, hogy szerző nem a kiteljesítés szándékával használja kora diskurzusát, ugyanakkor nincsenek illúziói a tekintetben, hogy ez a fordított viszonyban másként alakul. A pozitív értéktartományban leképződő előítéletekre emlékeztetnék, a zseni-elméletre, a titokzatosság ilyen felhangú bevezetésére. Idézek: „Egyik fejet a másik után próbáltam ki magamon, ha arról volt szó, hogy mutatnom kellett magam valaminek... így lettem a született unatkozók, ásitózók, és étvágytalanok szemében kapkodó, bizonytalan jelenség, akit nem lehet sehova elraktározni, s így szerintük nyilván nem is létezik... a lélekábrázolás mozgóképezését még nem találták fel, és, irodalomtörténetről nem is beszélve, a kortársak kritikája sem szereti a túlságosan nyugtalan modellt, akinél folyton egyeztetni kell a vonalakat.” Az idézett részlet Karinthy Önarckép című írásából való.

Az atipikus diskurzushasználati módokból a legitimációs gesztus hiányzik, ezért ennek szemszögéből leginkább nihilistának tekinthetők, ld. bohóc, humorista, deviáns.

Feltételezésem szerint létezhet olyan beszédmód, amely ezeket a szempontokat átmenetileg figyelmen kívül hagyja. Miben látom megragadhatónak ezt az atipikus viszonyulásmódot a vizsgált fenomenén esetében? A Mennyei riport peszudo-írója utazásának egyik stációjában az altamirai barlangrajz emblémáját invokálja: „Ezt azért csináltam... mert olyan mint a bölény... és mégsem fut el... és nem gázol agyon... nem lehet megenni, megmarad a falon, senki se szedheti le onnan...” A barlangrajz mint alkotás olyan értékszempontokat hoz játékba, amelyek távolítják az alkotáshoz való viszonyulás szakrális-patetikus jellegét. Ez a gesztus nem önmagában válik érdekessé, hanem az életmű olyan közegrészeiben, amelyekben a kimondás váteszi energiája határozza meg a beszéd vagy tematizálás módját. Ám legalábbis e regényvilágban cél nélkül marad, illetőleg céliránya az éntételeződésnek rendelődik alá. Úgy tűnik, Karinthy az írószerep-problematikát önnön létezésére vonatkozó kérdésként kezeli. A következőkben ezért a gadameri játékfogalom néhány aspektusára koncentrálok, abból a gondolatból indulván ki, hogy a homo ludens esetében a játék az alkotó létmódja. Azok

a célvonatkozások, amelyek a tevékenykedő létezését általában meghatározzák, a játészó viselkedésében nem tűnnek el, de lebegni kezdenek. Ennek egyik következménye az lesz, hogy a tevékenység, melyet általában eszköz jellegűnek tekintenek, önmagában vett célként kerül a figyelem előterébe. Ily módon a megismerésnek ez a sajátos típusa alkalmassá válhat arra, hogy maga képezze a megfigyelés tárgyát. Karinthyánál valami hasonló történik. A műalkotás olyan tapasztalatá válik, amely kiformalja a játészva tapasztalót. A játészva tapasztalásnak ez a formája a játék két aspektusát tárja föl. Módszertani elvként tudatosságot feltételez, önmegvalósítási formaként öntudatlan és reflektálatlan. Reflektálatlan, mert a játék természete megköveteli a maximális jelenlétet. Teremtő és énteremtő aktus, ugyanakkor az átlényegülés lehetősége. A reflexió mozzanata a játékot megismerési aktusként, a reflektálatlan jelleg pedig létrejövésenként jeleníti meg. A játék lényegi összetevője, a mozgás vonatkozásában a teológia felfüggesztése azt jelenti, hogy nincs befejeződés. A játék mint alkotás tehát nem tevékenység, hanem állapot, mely addig tart, míg vállalják, mint kísérletet. A játék-folyamat, mellyel Karinthy kísérletezik, kultúrtérben lejátszóódó mozgás, a diszperzió jegyében. Szétfutó irányú, egyfajta feloldódást is jelent. A hagyománynak való önátadást jellemzem e fogalom segítségével. A princípium individuationis közegeként elgondolt játéktérben e mozgás kettős irányú az önátadást az egyénítést követi. A diszperzió nem jelenti a szubjektum megszűnését, csak kiterjedését. Itt újra Merlin Oldtime alakjára utalnék. Kísérlete arra vonatkozik, hogyan tehető belakhatóvá az idő a mozgás által. A történet szerint megjelenülő mozgás, melynek műfaja a Karinthy által kedvelt utaztató regény, ebben a megközelítésben a kognitív mozgás jelenségét is implikálja. Ilyen értelemben tekintem lehetségesnek azt a verziót, mely a Címzavakat, vagy az Így írtok ti-t is utaztató regényként olvasná. A hagyomány asszimilációjának módja módszertani vonatkozásban az alany-tárgy viszonyban lenne megragadható. E megismerésmódot azonban nem az ismeretbirtoklás, hanem inkább a megélés fogalmával közelíteném, ez pedig az alany-tárgy viszony felszámolódását jelenti. A diszperziós mozgásban hiposztázisok sorozata alakul ki. Az idő különböző helyein a lehetőség szerinti szerepvándor jelenül meg ezekhez viszonyítottan. Minden már megformált szerep kontextussá válik, mely a rákövetkező értelmezési közegeinek része, egyfajta asszociatív szerkezetként

működik. E szerepeknek kettős funkciójuk van, az értelmezetté és az értelmezőé. Ez a szerkezet az önmegértés működési mechanizmusának analógiájaként is szemlélhető. Az önmegértést az előzőekben a megértési folyamathoz kapcsoltam. A két fogalom között a szerep teremtett kapcsolatot. A megismerő alany számára a megismerési folyamatban felkínálkozó szerepek egyfajta kihívásként jelentkeznek, mely az önmegformálás lehetőségére vonatkozik. Létezésének anyagát pedig a szerep, azaz különböző játékszabályrendszerek, és a történeti-kulturális kontextus adja. Így értendő az a kijelentés, hogy a létrejövés folyamatában a megértés és önmegértés szoros kapcsolatban állnak egymással. Az önmegértés egyfajta interaktív mozgás szerep és szubjektum között. Ez az interaktív mozgás egy táguló értelmezéshorizontot hoz létre. Úgy tűnik, az implikált alannak egyfajta megkettőződéséről van szó, a szerepmegformálások révén asszimilált hagyomány és a megformálandó szerep vonatkozásában. Az interaktív mozgásban levő alany, mivel nincs statikuma, csupán folyamathatározókkal írható le. A statikum hiánya tulajdonképpeni feltétele. A jellemzett mozgás egyik lényegi mozzanata, a szubjektumnak mint megismerőnek a szubjektumtól mint szerepmegformálótól való távolodása. Ez egyfajta határhelyzetet alakít ki, mely az értelmezés szintjén megteremti a maga sajátos tudatállapotát, a határ-tudatot, s oka bizonyos hagyományos jelszerkezetek jelentésváltozásának. Gondolok itt arra, amit dilemmaként a műfaji konszenzusnak a Karinthy-féle prózaszerkezetekkel való találkozása szokott fölvetni, más oldalról a tudományt mint kultúrtényt illető hangsúlyváltozásokra pl. a *Capillaria*, a *Faremidó*, a *Mennyi riport* és a *Címszavak* vonatkozásában. Ha az eddigiek alapján Karinthyt is egyfajta jelszerkezetként fogom fel, a kérdésem a következőképpen alakul. Hogyan viszonyul Karinthy mint jelölő Karinthyhoz, mint jelölthöz. Ha a jel funkcióját abban gondolom el, hogy megszűnjék a jelölt megértésekor, azt lehet mondanom, Karinthy az a mindig-jel, amely mindig megszűnik, átadva helyét a mindig-jelölt Karinthynek, a szerepmegformálónak. Mindezek után úgy gondolom a Karinthy jelenség értelmező megközelítésében a kritikai apparátussal csupán mint probabilitással érdemes számolni. Hipotézisemben egy attitűdöt kívánok körvonalazni. Ennek segítségével a szöveg önidentikus státuszára kérdeznék rá abból a megfontolásból, melyet részben a recepciótörténet olvasata alakított ki bennem, hogy újra kell fogalmazni a megjelenülő szub-

jektum kérdéskörét. Ez egy, a Karinthyéval analóg önreflexiós módszer kialakítását jelenthetné, vagyis azt, hogy módszertani előfeltevéseimet állandóan a vizsgálódás horizontjában tartom, hagyom, hogy konstruáljon, vagy dekonstruáljon, sőt akár a kettőt egyszerre. A magam elméleti attitűdjének folyamatos újrafogalmazására kényszerülök így, ez a Karinthy-szöveg kihívása számomra. Kérdésbe átfordítva: irodalom-e az, amit vizsgállok, vagy csak annak álcázza magát? Ha nem az, akkor milyen viszonyt létesít vele? Lehet-e ebből szövegértelmezési mód és ha igen, hogyan? Töredékes életműre megbízhatóan kiterjeszthető, általánosan érvényes megértésmoddellt ráépíteni lehet ugyan, ám ez több mint tetszetős paradoxon. E hipotézis vázolásakor mégsem tudtam kívül kerülni a koherencia bűvkörén. Az alternatíva, mint gondolkodásom pillanatfölvétele zárt és elrendezésre törekvő. Legfennebb abban tetszeleg, hogy törésvonalakkal kockázik. Pillanatnyiségével védekezhetem, azzal a be nem vallott reménnyel, hogy egy következő időpillanatot átrendezi majd konstrukcióm, miután szétdobta azt.

Kísérletem utolsó gesztusaként a Kriterion gondozásában megjelent *Idegen Szavak Szótárából* idézek: „attitűd: francia eredetű, 1. jelentésben magatartás, viselkedés, modor; 2. elméleti álláspont, szellemi beállítottság; 3. szerepjátszás, felvett szerep, csinált modor, póz; 4. a művészetben valamilyen mozdulatot ábrázoló testtartás; és végül 5. a táncművészetben balett-póz, a táncos egyik lábán állva, a másik lábát ehhez derékszögben behajlítja.”

Budapest

Török Dalma